

Utjecaj obrazovanja na percepciju klasne strukture*

BRANKA MRAOVIĆ
Fakultet građevinskih znanosti,
Zagreb

UDK: 316.344:37
Izvorni znanstveni rad
Primljeno 14. 03. 90.

Riječ je o empirijskom istraživanju koje je autorica samostalno provela u ožujku 1988. godine na uzorku od 617 ispitanika iz 17 organizacija koje pripadaju osnovnom skupu zaposlenih u građevinarstvu i industriji građevinskog materijala na teritoriju 14 općina grada Zagreba. Ispitivanjem su bili obuhvaćeni rukovodioci, stručnjaci bez rukovodnih funkcija, ruinski službenici i radnici. Ovim smo radom potvrdili našu početnu hipotezu kojom smo pretpostavili da obrazovanje ispitanika bitno utječe na njihovu percepciju klasne strukture, te zato postoje značajne razlike u stavovima između pojedinih kategorija zaposlenih s obzirom na njihove obrazovne osobine. Dobiveni nalaz upućuje na zaključak da u svijesti ispitanika prevladavaju dva modela — novčani model i model moći, te su se tako modeli koje su u svojim istraživanjima identificirali E. Bott, D. Lockwood i J. H. Goldthorpe pokazali aplikativni i na naše društvo.

UVOD

Istraživanja socijalne strukture postala su vrlo popularna među sociolozima u Evropi i Americi nakon drugog svjetskog rata, a imala su značajan utjecaj i na naše autore, pri čemu su ove teme ostale svježije i aktualne sve do današnjih dana. S vremenom je statički pojam »struktura« zamijenjen dinamičkim pojmom »proces«, pa je i shvaćanje klasa i klasne strukture doživjelo neminovne transformacije.¹⁾ Klasu se promatra kao odnos, a ne kao stvar, odnosno u literaturi se ovaj pojam elaborira na taj način da je sve više naglasak na interakcijama koje izražavaju društvene procese.

S druge strane, osim objektivnih determinanti po kojima se razlikuju društvene klase sve više u fokus sociologa dolazi subjektivni stav pojedinaca o njihovom klasnom položaju, odnosno istraživače zanima način na koji ispitanici percipiraju klasnu strukturu i svoje mjesto u toj strukturi.²⁾ Istraživanjima klasne svijesti radničke klase u poslijeratnom britanskom društvu koja od 1957. g. poduzimaju u različitim projektima Elizabeth Bott, David Lockwood i John H. Goldthorpe otkriveno je da su u svijesti ispitanika prisutna tri idealna modela klasne strukture: model moći, novčani model i model društvenog ugleda. Rezultati ovih istraživanja upućuju također na zaključak da radnička klasa kad je u pitanju klasna identifikacija ne postaje slična gornjim klasama.³⁾

Nicky Britten⁴⁾ je analizirao koliko su ovi modeli percipirane klasne strukture prisutni u svijesti prve poslijeratne generacije žena i muškaraca u britanskom društvu koja je odrasla u

*Ovaj rad prezentiran je na Sociološkoj ljetnoj školi u Crikvenici u rujnu 1988. g., a čitaoca treba upozoriti da je članak pisan neposredno nakon provedene ankete u Zagrebu 1988. g., dakle u vrijeme starog institucionalnog sistema, što ima utjecaj na operacionalizaciju pretpostavljenog teorijsko-hipotetičkog modela i varijabli koje ga konstituiraju. Ovaj kontekst ne smijemo zanemariti ni kad je riječ o dobivenom nalazu niti o akcentima u njegovoj interpretaciji. No, čini nam se da ćemo ga upravo sada uz vremensku distancu i velike promjene sistema moći objektivnije prosuditi imajući u vidu isključivo znanstvene kriterije, dakako.

uvjetima pune zaposlenosti i velikog ekonomskog rasta. Ovim istraživanjem se željelo utvrditi kakav je odnos između objektivnog klasnog položaja ispitanika s jedne strane, i njihove percepcije značenja i uzroka klasnih razlika te mogućnosti društvene pokretljivosti, s druge strane. Iz nalaza ovog istraživanja proizlazi da klasna identifikacija ispitanika ima važan utjecaj na njihove stavove pri čemu je interesantno napomenuti da prisustvo klasnih razlika manje uočavaju ispitanici iz nižih obrazovnih grupa. Kao osnovni izvor klasnih razlika uočen je novac (70.00%), zatim način života (29.00%), te obrazovanje (21.00%).

P. T. Allen⁵⁾ je testirao Lockwoodovu klasifikaciju klasne svijesti manualnog dijela radničke klase na uzorku radnika u brodogradilištu i došao je do zaključka da je postojeću tipologiju moguće primijeniti bez obzira na uzorak, tj. temeljne komponente klasne svijesti su nezavisne od specifičnih obilježja pojedine grane industrije. Rezultati i ovog ispitivanja komparabilni su s rezultatima već spomenutih istraživanja pri čemu u svijesti 50% ispitanika prevladava novčani model društva.

James Curran⁶⁾ je promatrao utjecaj tehnologije i veličine organizacije na klasnu svijest radnika zaposlenih u grafičkoj i elektronskoj industriji. Njegovi nalazi ukazuju na zaključak da je za objašnjenje razlika u klasnoj svijesti radnika od veće važnosti grana industrije u kojoj su oni zaposleni nego veličina organizacije.

Prema tome, u središtu zanimanja brojnih istraživanja zapadnih autora nalaze se problemi klasne svijesti, procesi selekcije putem obrazovanja, položaj pojedinih socio-profesionalnih grupa u klasnoj strukturi i razini aspekti društvene pokretljivosti. Poseban predmet istraživačkog interesa postaje rad nižih činovnika u uredima, jer je upravo repetitivni uredski rad glavni kanal za pokretljivost iz radničke klase u srednju klasu. Velik interes američkih sociologa usmjeren je na komparativna istraživanja klasne strukture razvijenih i nerazvijenih zemalja, te zemalja u razvoju, a promjene u klasnoj strukturi tumače se promjenama u tehnologiji i ekonomskim razvojem.⁷⁾

Klasnu strukturu evropskih socijalističkih zemalja moguće je razumjeti, smatra Frank Parkin⁸⁾, ako se imaju u vidu dva suprotstavljena idealna modela. Prvi model prisutan je u interpretacijama koje negiraju postojanje klasa u ovim zemljama i odnosi se na ranu fazu konstituiranja socijalističkih društava, a drugi model je bliži klasnim sistemima modernih kapitalističkih društava i osvjetljava uvjete pod kojima socijalističke zemlje ulaze u fazu moderne industrijalizacije. Parkin tvrdi da su mnoge promjene koje se zbivaju u istočno-evropskim socijalističkim zemljama posljedica klasnih transformacija u njima i moguće ih je promatrati komparativno s promjenama u zapadnim kapitalističkim društvima. Za socijalističke zemlje je, smatra Parkin, od izuzetne važnosti odnos između srednje klase i radničke klase. Taj problem je mnogo delikatniji za socijalističke nego za kapitalističke zemlje zato što socijalističke ideologije apostrofiraju proleterijat kao vladajuću klasu, dok procesi industrijalizacije izbacuju u prvi plan stručnjake. Na taj način, naglašava Parkin, ideološki zahtjevi dolaze ispred znanja i kvalifikacije, a oni su uvjet bez kojeg se ne može svakog modernog industrijskog napretka. Jedan od velikih problema inherentan socijalističkim zemljama je kako uskladiti i pomiriti deklarativno visok društveni položaj radničke klase o kome govori ideologija sa objektivno niskim položajem te iste klase u radnom procesu koji proizlazi iz tehnološkog poretka. Parkin tvrdi da je u socijalističkim zemljama došlo do izokretanja izvora klasnih privilegija u skladu s ideološkim zahtjevima, tako da su i izvori klasnih razlika bitno drukčiji od onih u zapadnim društvima.

Problemima društvene strukture i klasne svijesti posvećeno je kod nas više velikih istraživanja, a mi za potrebe ovog rada podsjećamo na neke nalaze Mladena Lazića i Ivana Šibera do kojih su autori došli u zasebnim istraživanjima.

Mladen Lazić⁹⁾ je ocjenjujući povezanost između stupnja obrazovanja radnika i njihove klasne svijesti upozorio da grupe sa različitim kvalifikacijama ne pokazuju pravilnost u odgovorima, te ako se utjecaj obrazovanja na klasnu svijest promatra izolirano od drugih obilježja dolazi do vrlo kontradiktornih rezultata. Iz ovoga Lazić zaključuje da za objašnjenje razlika u stavovima između pojedinih kategorija ispitanika nije dovoljno imati u vidu samo stupanj obrazovanja nego je u analizu potrebno uključiti i druge varijable, a osobito položaj ispitanika u procesu rada, visinu zarade i opći materijalni položaj.

Ivan Šiber¹⁰⁾ se u ispitivanju klasne svijesti koncentrirao na strukturu potreba i sadržaj socijalizacije kao na dva osnovna procesa formiranja društvene svijesti pri čemu je pošao od teze da je naše društvo klasno što se ogleda u društvenoj i tehničkoj podjeli rada.

Navedena istraživanja upućuju na zaključak da je većina radova o klasnoj svijesti bila usmjerena na ispitivanje u kojoj mjeri je razlike u percepciji klasne strukture moguće protumačiti objektivnim položajem ispitanika u klasnoj strukturi, zatim varijablama organizacije kao što su tehnologija i veličina, te još nekim individualnim obilježjima od kojih se posebna pažnja poklanja spolu i položaju ispitanika u dihotomiji zaposleni—nezaposleni.

Ovim radom želimo ispitati utjecaj stupnja obrazovanja ispitanika na njihovu percepciju klasne strukture jugoslavenskog društva. Prema tome, razlike u stavovima pojedinaca tumačimo uz pomoć samo jedne nezavisne varijable što je ujedno i osnovna ograničenost ovog poduhvata.

CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Rezultati dosadašnjih empirijskih istraživanja ukazuju na to da su način na koji ispitanici percipiraju klasnu strukturu i njihova klasna identifikacija u korelaciji sa određenim političkim i socijalnim stavovima, a često determiniraju i ponašanja ljudi, podjednako kao i objektivni uzroci klasnih nejednakosti. Iz tog razloga ovo je vrlo izazovan problem za svakog istraživača, jer razni ljudi shvaćaju klasnu strukturu na različite načine i ma kakva bila objektivna realnost koja se odnosi na klasne razlike, ljudi mogu imati različite predodžbe ili modele te realnosti.

U ovom radu zanima nas utjecaj obrazovanja na percepciju klasne strukture, te da li postoje razlike u stavovima između pojedinih kategorija zaposlenih s obzirom na njihove obrazovne karakteristike.

Kao nezavisnu varijablu uzeli smo stupanj obrazovanja, a kao zavisnu percepciju klasne strukture.

IIIPOTEZE

Polazna pretpostavka jest da količina znanja do kojeg su pojedinci došli bilo formalno kroz proces obrazovanja, bilo neformalno kroz individualni proces učenja bitno utječe na njihove stavove, nivo aspiracija i sistem vrijednosti. Stupanj kvalifikacije i tip obrazovanja značajno utječu na položaj pojedinaca u društvenoj hijerarhiji i zato se obrazovanje može tretirati kao samostalna stratifikacijska dimenzija.¹¹⁾

A) Obrazovanje ispitanika bitno utječe na njihovu percepciju klasne strukture, te zato postoje značajne razlike u stavovima između pojedinih kategorija zaposlenih s obzirom na njihove obrazovne osobine.

B) Najvažniji faktori diferencijacije su stupanj stručnog obrazovanja i način stjecanja školske spremne.

VARIJABLE

Da bismo provjerili hipoteze našeg istraživanja, trebalo je prethodno operacionalizirati naše nezavisne i zavisne varijable.

1. Nezavisne varijable

- a) Stupanj stručnog obrazovanja
- b) Način stjecanja školske spreme

Stupanj stručnog obrazovanja je osobno obilježje radnika koje je stekao završavanjem određene škole, polaganjem stručnog ispita ili mu je društveno priznat.¹²⁾ Ovu varijablu operacionalizirali smo uz pomoć slijedeće kvalifikacijske ljestvice:

nekvalificirani radnik (NKV)	niža stručna sprema (NSS)
polukvalificirani radnik (PKV)	srednja stručna sprema (SSS)
kvalificirani radnik (KV)	viša stručna sprema (VŠS)
visokokvalificirani radnik (VKV)	visoka stručna sprema (VSS)

Kod varijable »način stjecanja školske spreme« ispitanici su upozoreni da se u obzir uzima samo najviša završena školska sprema na dan anketiranja. Ovu varijablu operacionalizirali smo tako da smo kao relevantne uzeli slijedeće kategorije:

- redovno obrazovanje
- obrazovanje uz rad
- interno priznata kvalifikacija

2. Zavisna varijabla

U našem pristupu klasnoj strukturi pojam struktura koristimo u smislu analitičkog zahvata u empirijsku realnost, pri čemu imamo u vidu dinamičko određenje strukture kao procesa, odnosno socijalna struktura je pojmovno određena kao distribucija populacije među društvene položaje u multidimenzionalnom prostoru uloga (Blau, 1977).¹³⁾ U ovom radu imamo u vidu činjenicu da ne postoji neka jedinstvena sociološka teorija o socijalnoj strukturi, nego se radi o pluralizmu teorijskih orijentacija koje proizlaze iz različitih teorijskih tradicija, a ponajviše iz Durkheimovog i Marxovog djela.¹⁴⁾ Iz tog razloga prihvaćamo tezu koju je formulirao Peter M. Blau da koegzistencija više različitih, a često i suprotstavljenih teorijskih orijentacija upućuje na potrebu komplementarnog pristupa u istraživanjima socijalne strukture koji jedini otklanja mogućnost svake teorijske isključivosti.

Imajući u vidu relevantna istraživanja i teorijske modele — novčani model, model moći i model društvenog ugleda — varijablu »percepcija klasne strukture« operacionalizirali smo na slijedeći način:

- a) Stav o postojanju klasnih razlika
- b) Uzroci društvenih nejednakosti
- c) Klasna identifikacija
- d) Percepcija društvenih grupa
- e) Percepcija poželjnog subjekta upravljanja društvom
- f) Stavovi o otvorenosti — zatvorenosti društva

METODA ISTRAŽIVANJA I UZORAK

Istraživanje je bilo anketnog tipa, a provedeno je u ožujku 1988. godine na uzorku od 617 ispitanika iz 17 OOUR-a koji pripadaju osnovnom skupu zaposlenih u građevinskim radnim organizacijama na teritoriju 14 općina grada Zagreba.¹⁵⁾ Uzorak je bio višestapan, stratificiran i namjeran, a samo u nekim segmentima slučajan. Etape u formiranju uzorka su bile: teritorij, tehnologija, OOUR i pojedinac. Stratifikacija je izvršena s obzirom na tip radnog mjesta i sredstva za rad. Na taj način u uzorku su obuhvaćene slijedeće društvene grupe: rukovodioci, stručnjaci bez rukovodnih funkcija, rutinski službenici i građevinski radnici.

Ispitivanje je bilo anonimno, a proveli su ga posebno uvježbavani anketari metodom grupno vođenog rada sa skupinama od po 5 ispitanika na njihovim radnim mjestima. Prije provedenog istraživanja izvršeno je pilot anketiranje u kome je bilo obuhvaćeno 50 ispitanika različitog stupnja obrazovanja kako bi se provjerila razumljivost pitanja. Na temelju primjedbi i sugestija ispitanika, upitnik je u nekim dijelovima transformiran i tek mu je onda dat konačan oblik. U formulaciji pitanja autorica je imala u vidu srodna istraživanja drugih autora¹⁶⁾ što pruža mogućnost za usporedbu rezultata, ali treba naglasiti činjenicu da ovaj uzorak ne možemo smatrati reprezentativnim za cjelokupnu radnu populaciju grada Zagreba s obzirom na to da je građevinarstvo privredna grana u koju se »preljevaju« višak radne snage iz svih ostalih djelatnosti. Prema tome, radi se prvenstveno o ispitanicima iz nižih obrazovnih kategorija, a također ne smijemo zanemariti podatak da 21% ispitanika iz našeg uzorka ima interno priznatu kvalifikaciju, a 25% ih je obrazovano uz rad. Ovako strukturiran uzorak pruža ponajprije argumente za zaključke o društvenim grupama u okviru jedne privredne grane, ali je on nesumnjivo indikativan i za opće trendove u našem društvu.

REZULTATI I INTERPRETACIJA

U obradi rezultata koristili smo neparametrijske postupke s obzirom na to da smo problem odredili uz pomoć nominalnih varijabli. U tu svrhu smo upotrijebili STATJOB-ov program CROSTA B2 koji nam omogućuje analizu kontingencijskih tablica, izračunava X^2 testove i pripadne koeficijente korelacije (Pearsonov ϕ koeficijent, Gilfordov C koeficijent i Kramerov V koeficijent).¹⁷⁾ Primjenom X^2 testova smo izračunali značajnost razlika u percepcijama pojedinih grupa ispitanika s obzirom na njihove obrazovne osobine.

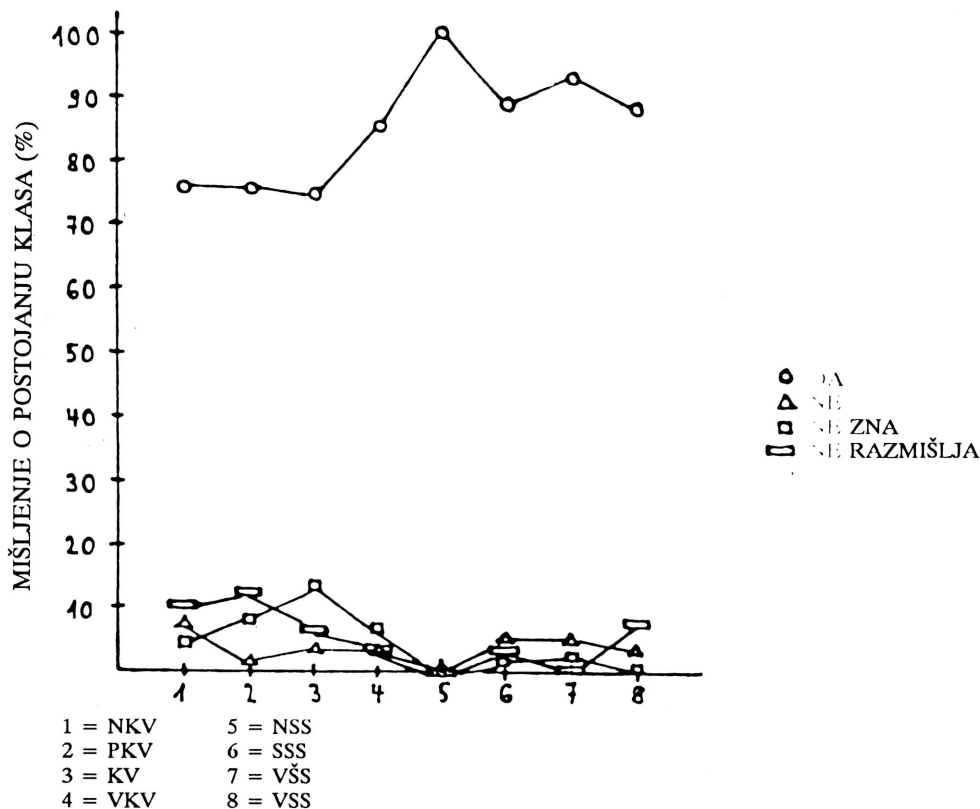
Dobivene rezultate ćemo prikazati na taj način da ćemo interpretirati svaki segment zavisne varijable posebno.

1. Značenje klasnih razlika

Razlike u stupnju obrazovanja ne utječu na razlike u stavovima ispitanika o postojanju klasa u našem društvu (Slika 1), ali ako se uzme u obzir način na koji su pojedine grupe došle do školske spremne razlike su vrlo značajne ($X^2=26.93$, $p<0.010$). Na pitanje »Što mislite, da li u našem društvu postoje tako velike socijalne razlike među ljudima da se može govoriti o klasnim razlikama?«, potvrđan odgovor kreće se u rasponu od 86.87% kod ispitanika koji su prošli redovni proces obrazovanja, preko 80.00% u ispitanika koji su se obrazovali uz rad do 71.64% u ispitanika koji imaju interno priznatu kvalifikaciju. Iako ovako visoke frekvencije u svim grupama govore u prilog zaključku da u momentu anketiranja u proljeće 1988. godine većina ispitanika doživljava naše društvo kao klasno, vrlo je indikativan podatak da u ovom stavu ponajmanje participiraju upravo oni najmanje privilegirani koji rade u najtežim radnim uvjetima, najslabije su plaćeni i imaju najniži standard. Riječ je dakako o građevinskim rad-

nicima, onom dijelu radne populacije koji na svojim leđima najviše snosi teret socijalnih razlika. No krenimo redom.

Slika 1. STUPANJ STRUČNOG OBRAZOVANJA I MIŠLJENJE O POSTOJANJU KLASA

O postojanju klasnih razlika u našem društvu najmanje razmišljaju NKV (10.53) i PKV (12.73) radnici, te radnici kojima je interno priznata kvalifikacija (6.72), a među ispitanicima koji smatraju da u našem društvu ne postoje klasne razlike najviše ih je u okviru grupe NKV radnika (7.89) i grupe ispitanika koji su se obrazovali uz rad (7.10). Odgovor na pitanje o postojanju klasnih razlika u našem društvu ne zna 17.91% radnika koji imaju interno priznatu kvalifikaciju, a ako pod lupu stavimo stupanj stručnog obrazovanja najviše ih je u grupi KV radnika (13.30).

Iako su stavovi ispitanika o postojanju klasnih razlika u našem društvu vrlo homogeni, uočavaju se razlike između grupa sa SSS, VŠS i VSS stupnjem stručnog obrazovanja, s jedne strane i grupa sa NKV, PKV i KV stupnjem stručnog obrazovanja, s druge strane. Radi se naime o tome da je više frekvencija s potvrdnim odgovorom u okviru prve tri kategorije, a najviše ih je među ispitanicima sa VŠS (92.50), dok su među građevinskim radnicima najviše svjesni postojanja klasnih razlika PKV radnici (76.36). Svakako zanimljiv rezultat mjerenja

predstavlja podatak da su VKV radnici po stavovima bliži stručnjacima i rutinskim službenicima nego ostalim radnicima (85.71), što svakako govori u prilog tezi da je obrazovanje samostalna stratifikacijska dimenzija koja značajno utječe na percepciju socijalne strukture. Rezultati našeg nalaza navode nas i na zaključak da je vrlo važan način na koji je netko došao do školske spreme, pri čemu su najveće razlike u stavovima uočene između ispitanika koji imaju redovno obrazovanje i onih sa interno priznatom kvalifikacijom, što još jednom apostrofiraju obrazovanje kao značajnu determinantu naših stavova, vrijednosti i ponašanja.

No vrijeme je da porazgovaramo o tome kako naši ispitanici percipiraju uzroke društvenih nejednakosti (Tabela 1). Svoje subjektivno mišljenje o ovom problemu oni su mogli izraziti zaokruživanjem slijedećih dimenzija socijalne stratifikacije: 1. Zarada; 2. Materijalna dobra; 3. Moć; 4. Podjela rada; 5. Obrazovanje; 6. Socijalno porijeklo. Dakako, ove smo varijable morali prethodno operacionalizirati. Moć smo definirali kao društveno-politički utjecaj koji se manifestira u podjeli na one koji imaju društveno-političke funkcije i na one koji ih nemaju, s jedne strane te kao odnos prema sredstvima za proizvodnju koji se ogleda u podjeli na vlasnike i nevlasnike, s druge strane. Podjelu rada smo operacionalizirali kao razliku između umnog i fizičkog rada i razliku između izvršnih i kontrolnih funkcija.

Tabela 1. STUPANJ STRUČNOG OBRAZOVANJA I UZROCI DRUŠTVENIH NEJEDNAKOSTI (2)

S. OB.	UZROCI DRUŠTVENIH NEJEDNAKOSTI (%)								
	N	1	2	3	4	5	6	7	8
NKV	38	81.58	18.42	10.53	21.05	18.42	13.16	10.53	15.79
PKV	55	83.64	12.73	9.09	14.55	20.00	3.64	18.18	25.45
KV	233	79.83	23.61	11.59	25.32	20.60	7.73	23.61	35.19
VKV	98	79.59	26.53	17.35	17.35	24.49	10.20	23.47	42.86
NSS	7	57.14	42.96	.00	.00	14.29	14.29	57.14	14.29
SSS	116	78.45	43.97	19.83	18.10	15.52	6.90	29.31	43.10
VŠS	40	65.00	57.50	10.00	15.00	17.50	27.50	17.50	57.50
VSS	25	44.00	24.00	16.00	12.00	8.80	28.80	12.00	56.00
X^2		19.50	37.55	6.89	7.01	4.11	22.73	10.00	21.93
λ		<0.025	<0.025	<0.75	<0.90	<0.90	<0.025	<0.50	<0.025

ZARADA

NKV, PKV, KV, VKV,
NSS, SSS, VŠS

POLITIČKI UTJECAJ

VSS

- 1 = Razlike u visini o. d.
- 2 = Materijalna dobra
- 3 = Socijalno porijeklo
- 4 = Razlike umni — fizički rad
- 5 = Razlika kontrolna — izvršna f.
- 6 = Vlasništvo rad vred. za rad
- 7 = Obrazovanje
- 8 = Politički utjecaj

Izračunavanjem X^2 testova došli smo do zaključka da postoje značajne razlike u stavovima ispitanika koji pripadaju različitim obrazovnim kategorijama prema zaradi, materijalnim dobrima, društveno-političkom utjecaju i vlasništvu nad sredstvima za rad. Kad se uzme u obzir

način na koji su ispitanici došli do školske spreme pokazale su se kao značajne razlika između umnog i fizičkog rada, materijalna dobra i društveno-politički utjecaj.

Razlike u visini osobnog dohotka najvažniji su kriterij klasnog razlikovanja među ljudima. Ovaj novčani model (money model) za koji je J. H. Goldthorpe upozorio da on ukazuje na nisku razinu klasne svijesti, nalazi se prema mišljenju naših ispitanika na prvom mjestu uzroka koji dovode do klasnih razlika u našem društvu. Izuzetak čine ispitanici koji imaju VSS, jer oni su jedini dali prioritet društveno-političkom utjecaju. Također, bez obzira na velik značaj koji ispitanici pridaju zaradi, postoje velike razlike između pojedinih grupa u odnosu na ovo pitanje, tako da su frekvencije najviše u grupi NKV (81.58) i PKV radnika (83.64), a najniže u grupi VSS (44.00). U ovom segmentu zanimljiv je podatak da su ispitanici koji imaju SSS bliži u visini vrednovanja razlika u zaradi manuelnim radnicima, nego ispitanicima koji obavljaju nemanuelna zanimanja (78.45).

Slijedeći stratifikacijski kriterij koji je zauzeo vrlo visoko mjesto na rang listi uzroka koji dovode i doveli su do klasnih razlika u našem društvu jest društveno-politički utjecaj, odnosno podjela ljudi na one koji imaju društveno-političke funkcije i na one koji ih nemaju. Iako je 1988. još uvijek de jure zacrtano da funkcije u političkom životu ne donose privilegije, naši ispitanici očito ne misle tako, a ponajmanje to misle ispitanici koji imaju VSS jer oni razlike u stupnju društveno-političkog utjecaja smatraju najvažnijim uzrokom klasnih razlika kod nas (56.00). Razlike u distribuciji moći u vidu društveno-političkog utjecaja vrlo visoko vrednuju ispitanici iz svih grupa, ali ipak više ih je u grupi VŠS (57.50) i SSS (43.10) nego među ispitanicima koji imaju manuelna zanimanja. Izuzetak čine VKV radnici koji su u vrednovanju društveno-političkih funkcija vrlo blizu ispitanicima koji imaju VSS, VŠS i SSS. Također, ispitanici koji su stekli školsku spremu redovnim putem značajno se u vrednovanju društveno-političkog utjecaja razlikuju (44.37) od ispitanika kojima je interno priznata kvalifikacija (26.12). Kod svih ovih kategorija razlike u stupnju društveno-političkog utjecaja izuzetno su značajan uzrok razlika u distribuciji moći u našem društvu i nalaze se na drugom mjestu tik uz razlike u zaradi.

Još jedna dimenzija socijalne stratifikacije prema kojoj su ispitanici zauzeli vrlo različite stavove ovisno o stupnju obrazovanja je odnos prema sredstvima za rad, odnosno podjela na vlasnike i nevlasnike. Vlasništvo nad sredstvima za rad na posljednjem je mjestu razloga koji bi mogli biti uzroci klasnih razlika prema mišljenju VKV radnika (10.20), KV radnika (7.73) i PKV radnika (3.64), za razliku od ispitanika koji imaju VSS za koje je vlasništvo nad sredstvima za rad jedan od najvažnijih izvora moći odmah iza političkog utjecaja i zarade (28.00) i ispitanika koji imaju VŠS za koje je vlasništvo nad sredstvima za rad također na trećem mjestu odmah iza materijalnih dobara i političkog utjecaja (27.50).

Materijalna dobra kao uzrok društvenih nejednakosti predstavljaju dimenziju prema kojoj su stavovi naših ispitanika najheterogeniji pri čemu su frekvencije najniže kod PKV radnika (12.73), a najviše kod VŠS (57.50). Također, radnici koji imaju interno priznatu kvalifikaciju daleko manju važnost pridaju materijalnim dobrima (11.94) kao uzroku socijalnih razlika nego zaposleni koji su se obrazovali uz rad (36.77) ili pak oni koji su prošli redovni proces obrazovanja (33.44). U globalu gledano, materijalnim dobrima veću važnost pridaju ispitanici koji obavljaju nemanuelna zanimanja, nego manuelni radnici — PKV (12.73), NKV (18.42) i KV (23.61).

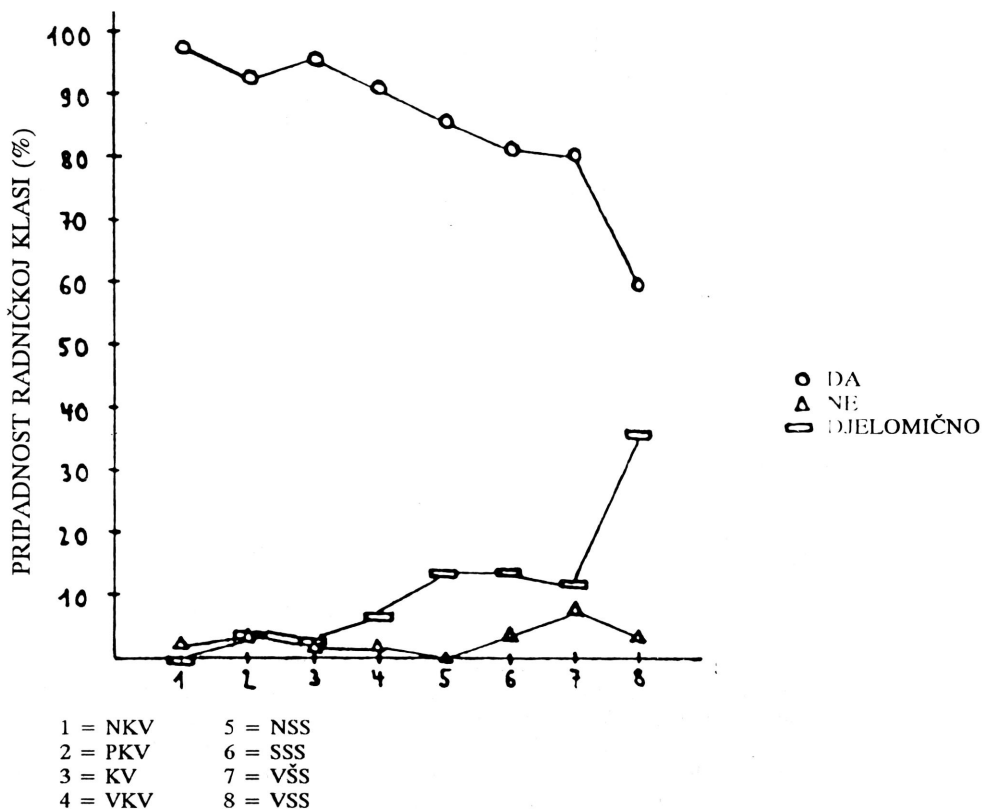
Ukrštanjem načina stjecanja školske spreme sa subjektivnim mišljenjem o uzrocima društvenih nejednakosti pokazale su se značajne razlike u odnosu na to kako ispitanici koji su završili redovno obrazovanje, zatim oni koji su se obrazovali uz rad, te grupa koja ima interno priznatu kvalifikaciju gledaju na razliku između umnog i fizičkog rada kao uzrok društvenih nejednakosti. Ovu razliku najviše uočavaju ispitanici sa interno priznatom kvalifikacijom (28.36), a kad se ima u vidu stupanj stručnog obrazovanja razliku između umnog i fizičkog

rada najviše naglašavaju NKV radnici i kod njih se ona nalazi na drugom mjestu po važnosti uzroka socijalnih nejednakosti odmah iza zarade, što je posve razumljivo kad se ima u vidu činjenica da je riječ o grupi koja obavlja manuelne poslove.

2. Radnička klasa i ostale društvene grupe

Identifikacija s radničkom klasom svakako je važno pitanje kad se imaju u vidu stratifikacijski sistemi socijalističkih zemalja. U našem slučaju zanimalo nas je u kojoj mjeri stupanj obrazovanja ispitanika utječe na njihovu klasnu identifikaciju, te da li s obzirom na obrazovne osobine ispitanika postoje razlike u njihovoj percepciji ostalih društvenih grupa.¹⁸ Izračunavanjem X^2 testova ustanovili smo da postoje vrlo značajne razlike između ispitanika koji pripadaju različitim obrazovnim kategorijama u pogledu mišljenja o pripadnosti radničkoj klasi (Slika 2). Najviši stupanj identifikacije s radničkom klasom pokazali su manuelni radnici, a među njima na prvom su mjestu pomoćni NKV radnici (97.37), a zatim slijede radnici s kvalifikacijom — KV (95.71), PKV (92.73), VKV (90.82) — (Slika 2). Nasuprot ovim grupama, najniži stupanj identifikacije s radničkom klasom imaju ispitanici sa VSS (60.00), odnosno VŠS (80.00), te SSS (81.90). Analogno tome, među

Slika 2. STUPANJ STRUČNOG OBRAZOVANJA I MIŠLJENJE O PRIPADNOSTI RADNIČKOJ KLASI

ispitanicima koji su se decidirano izjasnili da ne pripadaju radničkoj klasi najviše ih je u grupi VŠS (7.50) i VSS (4.00). Najviše ispitanika koji su izbjegli precizan odgovor na taj način da su se opredijelili za varijantu »djelomično« nalazi se u grupi VSS (36.00), a zatim slijede SSS (14.66), NSS (14.29), te VŠS (12.50). Zanimljiv je nalaz da su među ispitanicima koji su završili škole za radnička zanimanja ili im je interno priznat takav tip kvalifikacije najviše pobjegli od odgovora VKV radnici (7.14). Bilo bi također zanimljivo istražiti zašto se oni ne osjećaju pripadnicima radničke klase (8.16).

Jedan od koraka prema odgovoru na ovo pitanje je odgovor na pitanje što ispitanici imaju u vidu pod pojmom radnička klasa (Tabela 2). Upravo zato, zanimalo nas je u kakvom su odnosu obrazovanje i subjektivno mišljenje o determinantama po kojima se radnici razlikuju od ostalih društvenih grupa. Zanimalo nas je kako različite obrazovne kategorije percipiraju važnost pojedinih stratifikacijskih dimenzija kao što su sadržaj rada, moć, zarada, način života, socijalno porijeklo, obrazovaje i socijalna mobilnost.

Tabela 2. STUPANJ STRUČNOG OBRAZOVANJA I DETERMINANTE PO KOJIMA SE RADNICI RAZLIKUJU OD OSTALIH DRUŠTVENIH GRUPA

S. OB.	RAZLIKE IZMEĐU RADNIKA I OSTALIH DRUŠTVENIH GRUPA (%)										
	N	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
NKV	38	60.53	44.74	63.16	50.00	50.00	42.11	31.58	18.42	34.21	34.21
PKV	55	58.18	27.27	76.36	41.82	69.09	58.18	38.18	36.36	41.82	29.09
KV	233	55.79	35.62	69.53	38.63	65.24	58.80	40.34	13.30	44.64	36.48
VKV	98	58.18	32.65	75.51	36.73	66.33	62.24	45.92	13.27	52.04	29.59
NSS	7	57.14	28.57	42.86	28.57	57.14	57.14	14.29	14.29	28.57	42.86
SSS	116	46.55	30.17	57.76	34.48	64.66	37.93	31.90	14.66	37.93	27.59
VŠS	40	45.00	25.00	25.80	20.00	50.00	30.00	27.50	15.00	22.50	10.00
VSS	25	48.00	36.00	36.00	28.00	44.00	32.00	16.00	8.00	20.00	12.00
χ^2		5.70	4.77	45.43	8.16	9.10	28.15	11.11	18.37	15.16	14.45
λ		<0.75	<0.90	<0.025	<0.50	<0.50	<0.025	<0.25	<0.025	<0.10	<0.10

ZARADA

NKV, PKV, KV, VKV

RADNI UVJETI

NSS, SSS, VŠS

FIZIČKI RAD

NSS, VSS

- 1 = Fizički rad
- 2 = Obrazovanje
- 3 = Zarada
- 4 = Izvršni rad
- 5 = Teži radni uvjeti
- 6 = Način života
- 7 = Socijalno porijeklo
- 8 = Drugi interesi
- 9 = Teže napredovanje djece
- 10 = Uključenost u samoupravljanje

Pokazalo se da stupanj obrazovanja značajno utječe na razlike u stavovima kad su u pitanju zarada, način života i moć, dok se za stav spram socijalnog porijekla pokazala kao značajna varijabla »način stjecanja školske spreme«. Analiza kontingencijskih tablica ukazuje na to da svi ispitanici bez obzira na stupanj obrazovanja najviše vrednuju dimenzije sadržaja rada kao izvor razlika između radnika i ostalih društvenih grupa. To međutim ne znači da su stavovi homogeni u odnosu na pojedine dimenzije sadržaja rada. Naprotiv, u ovom segmentu

uočene su zanimljive razlike. Prema mišljenju ispitanika koji imaju NKV, PKV, KV i VKV stupanj obrazovanja zarada se nalazi na prvom mjestu determinanti po kojima se radnici razlikuju od drugih zaposlenih, dok ispitanici koji imaju SSS i VŠS prioritet daju radnim uvjetima, a za ispitanike sa VSS najvažniji kriterij razlikovanja je fizički rad.

Na zaradu kao na izvor razlika između radnika i ostalih društvenih grupa na poseban način gledaju manuelni radnici i pridaju joj znatno veću važnost nego ostale grupe pri čemu zaradu najviše apostrofiraju PKV radnici (76.36), a najmanje NKV radnici (63.16). Zarada je najmanje važan kriterij razlikovanja između radnika i ostalih zaposlenih za ispitanike koji imaju VSS (25.00), te VSS (36.00), a ispitanici sa SSS po stavovima u odnosu na ovo pitanje bliži su radnicima koji obavljaju manuelne poslove (57.76).

Lošije uvjete života kao kriterij po kome se radnici razlikuju od ostalih grupa više uočavaju manuelni radnici, a znatno manju važnost ovom pitanju pridaju ispitanici koji imaju VŠS i VSS. Tezu da se interesi radnika razlikuju od interesa ostalih zaposlenih najviše prihvaćaju PKV radnici (36.66) i NKV radnici (18.42), a najmanje ispitanici koji imaju VSS (8.00). Na socijalno porijeklo kao na izvor razlika drukčije gledaju ispitanici kojima je interno priznata kvalifikacija (42.54) nego zaposleni koji su prošli redovni proces obrazovanja (30.31).

Prema tome, odnosi u sferi rada prva su i najvažnija razina koju percipiraju naši ispitanici kad je riječ o razlici između radnika i ostalih društvenih grupa. Upravo zato možda bi na ovom mjestu bilo uputno raspraviti na koji način ispitanici, a posebno manuelni radnici, doživljavaju društvenu grupu koja im je po položaju u procesu rada vrlo slična. Riječ je o grupi koja također obavlja fizičke, repetitivne, monotone i slabije plaćene poslove. Mislimo dakako na radnike u administraciji.

Približno ista visina zarade i isti društveni položaj radnika u proizvodnji i radnika u administraciji još uvijek ne znači da oni imaju i iste interese. Ovo mišljenje u okviru grupe manualnih radnika najviše zastupaju PKV radnici (92.73), zatim VKV radnici (87.76), te NKV (81.58) i KV (81.12). Slične stavove imaju i ispitanici sa VŠS (80.00) i VSS (80.00). Za razliku od njih, sličnost između radnika u proizvodnji i radnika u administraciji u znatno većoj mjeri uočavaju ispitanici koji imaju SSS (32.76).

Naše slijedeće pitanje glasi: Ako postoje, u čemu se sastoje sličnosti između radnika u proizvodnji i radnika u administraciji? Pokazalo se da postoje značajne razlike između ispitanika koji pripadaju različitim obrazovnim grupama u pogledu mišljenja o stratifikacijskim dimenzijama kao što su zarada, zahtjevi radnog mjesta, radni uvjeti i način života.

Najveća sličnost između radnika u proizvodnji i radnika u administraciji ogleda se u nižoj zaradi u odnosu na ostale zaposlene, smatraju ispitanici koji imaju NKV, KV i VKV stupanj obrazovanja, dok PKV radnici na prvo mjesto stavljaju radne uvjete. Podjela na izvršne i kontrolne funkcije mnogo je značajniji stratifikacijski kriterij za ispitanike koji imaju SSS, VŠS i VSS, odnosno sličnost između radnika u proizvodnji i administraciji proizlazi iz činjenice da i jedni i drugi obavljaju izvršne poslove. Monotone poslove kao izvor sličnosti između ovih dviju grupa najviše uočavaju ispitanici koji imaju VSS (32.00), a najmanje KV radnici (6.01). Obrnuto, kad je riječ o radnim uvjetima sličnost između radnika u proizvodnji i administraciji više naglašavaju radnici u proizvodnji, a među njima ovaj problem najviše uočavaju PKV radnici (62.73). Loše radne uvjete kao zajedničko obilježje ovih dviju grupa najmanje percipiraju ispitanici koji imaju VSS (12.00). Sličan način života i sličan standard između radnika u proizvodnji i radnika u administraciji najviše zapažaju ispitanici koji imaju SSS (39.66), VSS (32.00) i VŠS (25.00), a znatno manje ovoj dimenziji pridaju važnost ostale grupe — NKV (7.89), PKV (3.64), te KV (15.02) i VKV (11.22).

U našem dosadašnjem izlaganju analizirali smo u kojoj se mjeri pojedine grupe ispitanika identificiraju sa radničkom klasom, u čemu vide determinante razlikovanja između radnika i

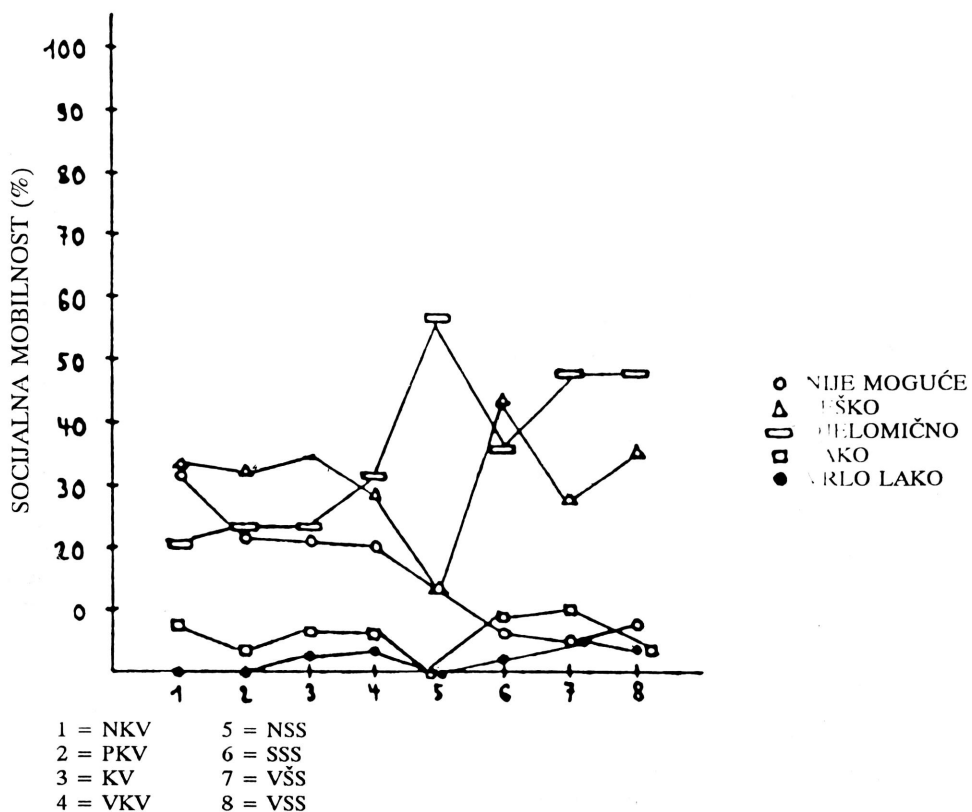
ostalih zaposlenih, te kakvi su njihovi stavovi spram radnika u administraciji. S obzirom na to da smo u ovom istraživanju metodički postavili radničku klasu kao društvenu grupu u odnosu na koju je moguće percipirati ostale društvene grupe naša slijedeća pitanja glase:

1. Koja društvena grupa ima najviše zajedničkih interesa sa radničkom klasom?
2. Koja društvena grupa ima najmanje zajedničkih interesa sa radničkom klasom?
3. Tko bi trebao upravljati cijelim društvom?

Ispitanici su se mogli odlučiti između slijedećih društvenih grupa: 1. poljoprivrednici; 2. privatnici-obrtnici; 3. službenici; 4. stručnjaci; 5. umjetnici; 6. privredni rukovodioci; 7. politički rukovodioci. Poželjni subjekt upravljanja društvom bilo je moguće izabrati između ovih grupa: 1. radnici; 2. stručnjaci; 3. privredni rukovodioci i 4. profesionalni politički rukovodioci.

S obzirom na stupanju obrazovanja ispitanika uočeno je da su u njihovoj svijesti prisutna tri modela našeg društva (Slika 3). Jedan, istovjetan model percipiraju ispitanici koji imaju NKV, PKV, KV i VKV stupanj obrazovanja. Ova grupa smatra da vladajuća grupa u našem društvu treba biti radnička klasa, a sa njom najviše zajedničkih interesa imaju poljoprivrednici dok su politički rukovodioci od nje najudaljeniji. Sličan, ali ipak različit model percipiraju ispitanici koji

Slika 3. STUPANJ STRUČNOG OBRAZOVANJA I MIŠLJENJE O SOCIJALNOJ MOBILNOSTI

imaju SSS jer iako su suglasni sa ispitanicima iz prve grupe u pogledu društvenih grupa koje imaju najmanje i najviše zajedničkih interesa sa radničkom klasom, oni kao poželjni subjekt upravljanja društvom vide stručnjake, a ne radnike. Treći model najviše se razlikuje od prva dva, a prisutan je u svijesti ispitanika koji imaju VŠS i VSS. Po njima, stručnjaci su društvena grupa koja ima najviše zajedničkih interesa sa radničkom klasom, za razliku od političkih rukovodilaca koji sa njom imaju najmanje zajedničkih interesa.

Prema tome, u našem istraživanju se pokazalo da su ispitanici ovisno o stupnju obrazovanja podijeljeni u mišljenju o potencijalnom subjektu upravljanja društvom između radnika za koje se opredjeljuju ispitanici koji su završili škole za radnička zanimanja ili im je interno priznat takav tip kvalifikacije i stručnjaka koje apostrofiraju ispitanici sa SSS, VŠS i VSS. Također, ovisno o stupnju obrazovanja ispitanici različito percipiraju društvenu grupu koja ima najviše zajedničkih interesa sa radničkom klasom, te su oko tog pitanja podijeljeni u stavu između poljoprivrednika (NKV, PKV, KV, VKV, SSS) i stručnjaka (VŠS, VSS). Jedina društvena grupa koju svi ispitanici bez obzira na stupanj obrazovanja percipiraju na isti način su politički rukovodioci. Riječ je o grupi koja, po mišljenju naših ispitanika ima najmanje zajedničkih interesa sa radničkom klasom.

3. Socijalna mobilnost

Je li kod nas lako napredovati u društvu i ostvariti željeni društveni položaj? (Slika 4)

Tabela 3. STUPANJ STRUČNOG OBRAZOVANJA I MIŠLJENJE O NAČINIMA PROMJENE AKTUALNOG DRUŠTVENOG POLOŽAJA

S. OB.	NAČINI PROMJENE AKTUALNOG DRUŠTVENOG POLOŽAJA (%)										
	N	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
NKV	38	44.74	13.16	28.95	10.53	18.42	44.74	26.32	44.74	15.79	30.00
PKV	55	63.64	27.27	21.82	10.91	23.64	23.64	20.00	25.45	12.73	52.73
KV	233	56.65	21.46	34.33	16.31	30.04	29.61	15.02	28.76	15.02	56.65
VKV	98	47.96	25.51	34.69	22.45	31.63	29.59	19.39	25.51	15.31	57.14
NSS	7	14.29	.00	42.86	28.57	14.29	57.14	57.14	42.86	14.29	42.86
SSS	116	36.21	29.31	52.59	25.00	41.38	25.00	15.52	28.45	22.41	64.66
VŠS	40	22.50	50.00	62.50	20.00	20.00	20.00	7.50	37.50	27.50	80.00
VSS	25	36.00	36.00	84.00	52.00	32.00	16.00	20.00	32.00	28.00	64.00
χ^2		30.86	19.73	45.16	24.04	10.94	9.21	10.02	5.39	6.50	10.42
λ		<0.025	<0.025	<0.025	<0.025	<0.25	<0.25	<0.50	<0.75	<0.75	<0.25

VEZE I POZNANSTVA

NKV, KV, VKV,
SSS, VŠS

1 = Novac, materijalna dobra
2 = Pokornost pretpostavljenima
3 = Aktivnost u DPO

NOVAC I MAT. DOBRA

PKV, KV

4 = Aktivnost u samoup. org.
5 = Rukovodeće mjesto

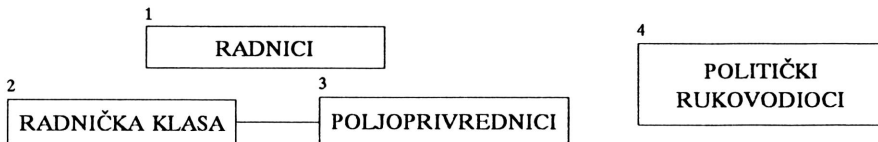
AKTIVNOST U DPO

VSS

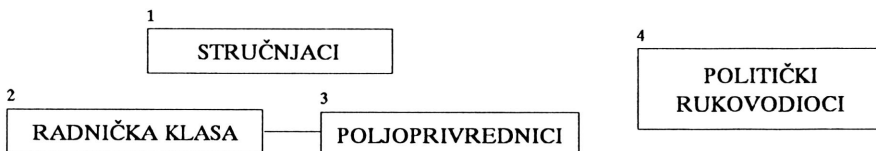
6 = Povećanje obrazovanja
7 = Rad i zalaganje
8 = Lične sposobnosti
9 = Sreća
10 = Veze i poznanstva

Slika 4. MODELI PERCIPIRANE SOCIJALNE STRUKTURE

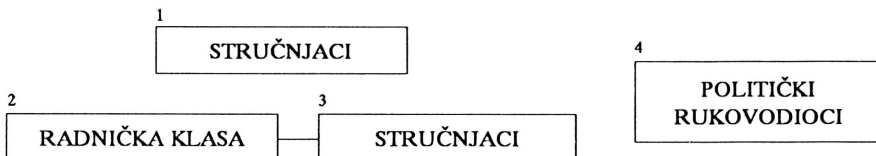
I NKV, PKV, KV, VKV

II SSS

VŠS, VSS

1 = Poželjni subjekt upravljanja društvom

2 = Radnička klasa

3 = Društvena grupa koja ima najviše zajedničkih interesa sa radničkom klasom

4 = Društvena grupa koja ima najmanje zajedničkih interesa sa radničkom klasom

Među ispitanicima koji smatraju da to nije moguće najviše je pomoćnih NKV radnika (31.58), a najmanje ovo mišljenje dijele ispitanici sa VŠS (5.00), SSS (6.03) i VSS (5.00). Stav da je napredovanje teško moguće najviše je zastupljen kod ispitanika sa SSS (43.10) i VSS (36.00) pri čemu treba imati u vidu činjenicu da su ove grupe u značajnoj mjeri koncentrirane oko odgovora »djelomično« — VSS (48.00) i VŠS (47.50). Među onima koji smatraju da je kod nas vrlo lako napredovati najviše ih je sa VSS (4.08), VŠS (4.00) i VKV (4.08).

Na koje je načine moguće napredovati u našem društvu i ostvariti željeni društveni položaj? (Tabela 3)

Pokazalo se da se stavovi ispitanika značajno razlikuju ovisno o stupnju obrazovanja kad su u pitanju slijedeće pojave: 1. novac i materijalna dobra; 2. pokornost i poslušnost pretpostavljenima; 3. aktivnost u društveno-političkim organizacijama; 4. aktivnost u samoupravnim organima. Ipak, za većinu ispitanika najvažniji način napredovanja u našem društvu čine neformalni kanali odnosno veze i poznanstva (NKV, KV, VKV, SSS, VSS). Za razliku od ove najveće grupe, ispitanici koji imaju PKV stupanj obrazovanja prioritet daju novcu i materijalnim dobrima, dok je za ispitanike sa VSS glavni uvjet za napredovanje aktivnost u društveno-

političkim organizacijama. Najveće razlike u stavovima prema novcu prisutne su između ispitanika koji obavljaju manuelne poslove, s jedne strane, i ispitanika sa SSS, VŠS i VSS s druge strane. U prvoj grupi novac najviše vrednuju PKV radnici (63.64), a u drugoj SSS (36.21) i VSS (36.00). Pokornost i poslušnost pretpostavljenima od izuzetne je važnosti za napredovanje prema mišljenju ispitanika sa VŠS (50.00) i VSS (36.00) dok ostale grupe znatno manje vrednuju ovu pojavu. Također, ispitanici sa VŠS, VSS, te SSS naglašavaju aktivnost u društveno-političkim organizacijama kao uvjet za napredovanje u znatno većoj mjeri nego radnici pri čemu joj najveći značaj pridaju ispitanici sa VSS (84.00), a najmanji PKV radnici (21.00). Aktivnost u samoupravnim organima kao uvjet za napredovanje najviše percipiraju ispitanici sa VSS (52.00), a najmanje NKV (10.53) i PKV (10.91). Obilježja pojedinca kao što su lične sposobnosti, rad i zalaganje, te povećanje obrazovanja više vrednuju NKV radnici, dok ispitanici iz viših obrazovnih kategorija više vjeruju vezama — VŠS (80.00), SSS (64.66) i VSS (64.00), odnosno sreći — VSS (28.00), te VŠS (27.50).

ZAKLJUČAK

Ovim ispitivanjem došli smo do dva glavna nalaza.

Prvo, možemo prihvatiti početnu hipotezu da obrazovanje ispitanika bitno utječe na njihovu percepciju klasne strukture, te da zato postoje značajne razlike u stavovima zaposlenih s obzirom na njihove obrazovne osobine. Rezultati ovog ispitivanja upućuju nas na zaključak da postoje značajne razlike u stavovima između pojedinih grupa ispitanika s obzirom na njihov stupanj obrazovanja, s jedne strane, a također i s obzirom na način na koji su do njega došli, s druge strane. To međutim ne znači da tvrdimo kako je sve uočene razlike moguće tumačiti uz pomoć samo ove dvije nezavisne varijable na koje smo operacionalizirali obrazovanje. Naprotiv, rezultati ovog rada potvrđuju tvrdnje onih autora¹⁹⁾ koji su već prije upozorili na to da za objašnjenje razlika u stavovima između pojedinih kategorija ispitanika nije dovoljno imati u vidu samo njihove obrazovne karakteristike, nego u interpretaciju treba uključiti i položaj ispitanika u hijerarhijama u radnoj organizaciji i to posebno njihovo mjesto u tehničko-funkcionalnoj i ekonomskoj hijerarhiji.

Drugo, u svijesti ispitanika prevladavaju dva modela — novčani i model moći, odnosno izvore klasnih razlika oni lociraju u dva pravca: u područje raspodjele osobnih dohodaka i društveno-političkog utjecaja.²⁰⁾

I na kraju nešto o metodi. Svjesni smo da je ovaj pristup koji težište stavlja na svijest ispitanika o njihovoj klasnoj pripadnosti, dakle na njihovu percepciju date društvene situacije, a ne na objektivne okolnosti moguće kritizirati na više načina. Prije svega, ovakva koncepcija traži od ispitanika jasno artikulirane stavove što najčešće nije moguće jer se radi o krajnje subjektivnim pitanjima, a odgovori na njih podložni su neprestanim promjenama ovisno o mijenama objekta promatranja. S druge strane, istraživač vrlo lako može upasti u zamku subjektivne i pristrane interpretacije. Zato i ove rezultate treba uzeti uz potrebnu dozu opreza, ali i dobre volje da se u diskusije o klasnoj strukturi našeg društva uključi i ova neosporno značajna dimenzija.

BILJEŠKE

- 1) Leach, Edmund R., Udy, Stanley H. Jr. (1968), »Social Structure« u *International Encyclopedia of the Social Sciences*, New York, Macmillan and Free Press, vol. 13, str. 482-495
- 2) Abercrombie, Nicholas, Hill, Stephen and Turner, Bryan S., »Class Imagery« u *The Penguin Dictionary of Sociology*, London, Allen Lane, Penguin Books Ltd, 1984, str. 42-43. E. Bott (1957) je identificirala dva modela prisutna u svijesti ispitanika: model moći (power image) i model društvenog ugleda (prestige image). Model moći ima u vidu dvije osnovne društvene klase — radničku i gornju — pri čemu gornja klasa koristi moć da ograniči radničku klasu. Ove dvije klase suprotstavljene su u društvu, industriji i politici i vrlo je mala mobilnost među njima, te zato ovaj model naglašava potrebu konflikta. U modelu društvenog ugleda akcentat je na otvorenosti klasne strukture, odnosno ljudi imaju mogućnost kretanja na društvenoj ljestvici prema gore i prema dolje ovisno o svojim mogućnostima. D. Lockwood i suradnici (1969) su otkrili još jedan model unutar manualnog dijela radničke klase. Riječ je o novčanom modelu (money image) u kome je izbjegnut industrijski konflikt budući da je izvor razlika među ljudima lociran u sferu razlika u dohotku i potrošnji. Novčani model i model moći teško je strogo lučiti jedan od drugoga, a prisutni su u svijesti ispitanika koji pripadaju radničkoj klasi. Model društvenog ugleda češće percipiraju ispitanici koji pripadaju srednjoj klasi. Sva kasnija istraživanja klasne svijesti polaze od ova tri osnovna modela i još uvijek ih bez obzira na neke modifikacije u pojedinačnim nalazima nije moguće opovrgnuti.
- 3) Misli se na empirijske nalaze Elizabeth Bott iz 1957. g. (E. Bott, *Family and Social Network*, Tavistock, London, 1957), a spominje ih P. T. Allen u članku »The class imagery of traditional proletarians«, *The British Journal of Sociology*, vol. 35, no. 1, January 1984, str. 93-111. Također, na tragu ovih pitanja korisno je konzultirati istraživanje Davida Lockwooda (1958) u kome je autor analizirao u kojoj mjeri promjene u ekonomskom položaju, sadržaju rada i društvenom statusu utječu na klasnu svijest ispitanika. (Lockwood, D., *The Blackcoated Worker, A Study in Class Consciousness*, London, Ruskin House, George Allen and Unwin Ltd, 1958. Nicky Britten u članku »Class imagery in a national sample of woman and men«, (*The British Journal of Sociology*, vol. 35, no. 3, September 1984, str. 406-434) spominje kasnija istraživanja koja su proveli J. H. Goldthorpe i suradnici (1969) i polazi u svom radu od njihovog nalaza da u svijesti ispitanika koji pripadaju manualnom dijelu radničke klase prevladava novčani model što ukazuje na nisku klasnu svijest (J. H. Goldthorpe, D. Lockwood, F. Bechoffer and J. Platt, *The Affluent Worker in the Class Structure*, Cambridge University Press, 1969).
- 4) Nicky Britten, *ibid.*
- 5) P. T. Allen, *ibid.*
- 6) Curran, James, »Class imagery, work environment and community: some further findings and a brief comment«, *The British Journal of Sociology*, vol. 32, no. 1, March 1981, str. 111-126
- 7) Goldthorpe, John, H. (1964), »Social Stratification in Industrial Society« u *Sociological Perspectives*, Penguin Books Ltd, 1984, str. 331-347
- 8) Parkin, Frank (1969), »Class Stratification in Socialist Societies« u *Sociological Perspectives*, Penguin Books Ltd, 1984, str. 348-362
- 9) Lazić, Mladen, *Radništvo i samoupravljanje*, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1981., str. 300-303
- 10) Šiber, Ivan, *Savez komunista, socijalna struktura i svijest*, Centar za idejno-teorijski rad GK SKH Zagreb, Zagreb, 1987. U ovom radu poslali smo od podjele rada kao kriterija klasnog razlikovanja pri čemu smo imali u vidu Šiberovu tezu ... da je naše društvo klasno i da se njegova klasnost prvenstveno očituje u tzv. društvenoj tehničkoj podjeli rada, dakle razlikovanju na makronivou gdje je osnovni kriterij u različitom položaju radne organizacije s obzirom na stvaranje i raspodjelu viška vrijednosti, i na mikronivou pod čime razumijevamo položaj pojedinca unutar organizacije udruženog rada« (str. 198).
- 11) Barber, B., Lipset Seymour M., Hodge Robert W. and Siegel Paul M., Stinchcombe Arthur L., and Rodman H. (1968), »Stratification« u *International Encyclopedia of the Social Sciences*, New York, Macmillan and Free Press, vol. 14, str. 288-337
- 12) *Upute za provođenje popisa radnika u društvenom sektoru 1986.*, Savezni zavod za statistiku i Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1987., str. 11-14
- 13) Blau, Peter M., A Macrosociological Theory of Social Structure, *American Journal of Sociology*, vol. 83, no. 1, 1977, str. 26-54
- 14) Blau, Peter M. (ed.) (1975), *Approaches to the Study of Social Structure*, New York, The Free Press and London, Collier Macmillan Publishers
- 15) Ispitivanje koje je predmet ovog rada samo je dio jednog šireg istraživanja koje je imalo za cilj ispitati utjecaj tehničke razine rada i nekih socio-kulturnih determinanti na tip stava prema sadržaju rada i distribuciji moći u radnoj organizaciji. Uzorak je sačinjen u skladu s ovom osnovnom intencijom.
- 16) U formulaciji pitanja autorica je koristila neka pitanja iz već spomenutog rada Nickyja Brittena, kao i upitnik koji je koristio Mladen Lazić u istraživanju »Radništvo i samoupravljanje« (1981). Također, imala je u vidu upitnik iz projekta »Sociokulturni razvoj« Zavoda za sociologiju Filozofskog fakulteta i Instituta za društvena istraživanja Zagrebačkog sveučilišta (Zagreb, 1986.), zatim upitnik iz projekta »Društvene nejednakosti« Instituta za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu (Beograd, 1986.), kao i upitnik iz istraživanja Ivana Šibera »*Savez komunista, socijalna struktura i svijest*« (Zagreb, 1985).
- 17) STATJOB, Version 10, Madison Academic Computing Center, University of Wisconsin, Madison
- 18) Model društvenih grupa preuzeli smo iz već spomenutog Lazićevog istraživanja. Osim radnika, to su još sljedeće društvene grupe: 1. poljoprivrednici; 2. privatnici-obrtnici; 3. službenici; 4. stručnjaci; 5. umjetnici; 6. privredni rukovodioci; 7. politički rukovodioci.
- 19) Misli se prvenstveno na Lazićev nalaz, ali također i na rad Nikole Pastuovića »Nivo obrazovanja i samoupravno iskustvo kao determinante utjecaja u radnoj organizaciji« (*Psihologija i sociologija organizacije*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.) u kome autor upozorava »... da osim obrazovanja djeluje još čitav niz drugih faktora od kojih su neki i relevantniji« (str. 171).
- 20) Ovim radom potvrđen je nalaz do kojeg su došli Goldthorpe i suradnici da u svijesti ispitanika koji pripadaju manualnom dijelu radničke klase dominiraju novčani model i model moći.

THE INFLUENCE OF EDUCATION ON THE PERCEPTION OF CLASS STRUCTURE

BRANKA MRAOVIĆ

Faculty of Civil Engineering, Zagreb

The empirical research reported in this paper was carried out independently by the author in March 1988 on a sample of 617 respondents from 17 organizations belonging to the basic group of employees in the building construction and building materials industries on the territory of 14 city districts in the city of Zagreb. The survey included managers, experts in non-management positions, routine office workers and workers. The research confirmed our initial hypothesis that the respondents' perception of class structure is influenced significantly by their education, and therefore there are considerable differences in attitude among individual categories of employees related to their educational background. The results obtained lead to the conclusion that there are two models prevailing in the respondents' consciousness — the money model and the power model, and thus the models identified by E. Bott, D. Lockwood and J. H. Goldthorpe in their work have been shown to be applicable in Yugoslav society also.